

УДК [811.111+811.161.2]’373.7

А. О. Шестаков

**ЕТНОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ФЛОРОНОМЕНА «МАК»
ТА ЙОГО ЕКВІВАЛЕНТІВ В УКРАЇНСЬКІЙ,
АНГЛІЙСЬКІЙ ТА ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВАХ**

Мова як суспільне явище є не тільки засобом спілкування, вона також здатна виконувати кумулятивну функцію (термін Є. М. Верещагіна та В. Г. Костомарова), тобто бути сховищем колективного досвіду, що накопичується впродовж років. Саме тому в різних мовах наявна значна кількість національно-культурних маркованих одиниць, тобто одиниць, семантика яких відображає матеріальні умови життєдіяльності етнічного колективу, його морально-етичні та естетичні принципи, звичаї та традиції, вірування та іншу інформацію культурологічного характеру. Проте найбільш яскраво ця інформація зафіксована у фразеологізмах. Як справедливо зазначає Б. М. Ажнюк, «одиниці фразеологічної системи більшою мірою, ніж одиниці будь-якого іншого структурного рівня мови, наділені національним колоритом. Вони є носіями не тільки предметно-логічного значення, у їх формі відображені, «фотографовані» характерні риси етнокультурного обличчя цього народу» [1, с. 3].

Фразеологічні одиниці (ФО), що мають у своєму складі назви рослинного світу (флорономени), є важливими структурними частинами біоморфного коду культури, тому вони впливають на позначення інших культурних кодів та на формування мовної картини світу різних етносів. Флорономени є своєрідною лексичною групою, аналіз якої дозволяє виявити закодовану в ній інформацію про архаїчні вірування й бачення навколишньої дійсності представниками певного етносу. Дослідження фразеологізмів з компонентом-флорономеном крізь призму їхнього етнокультурного змісту здійснювалося в роботах таких авторів, як О. А. Куцик, Н. Д. Петрова, І. Е. Подолян, В. Д. Ужченко та ін.

Вивчення ФО з компонентом-флорономеном як одиниць, що впливають на створення мовної картини світу (МКС) представляє цінність для виявлення особливостей культури і світобачення конкретної лінгвокультурної спільноти. Однак, існують флорономени, які мають особливу значущість у когнітивному просторі і в культурі окремого етносу. Подібною базовою одиницею української фразеології, на наш погляд, є флорономен *мак*. Мак є однією із знакових рослин в картині світу українців, тому вивчення цього флорономена в аспекті зіставлення з еквівалентними йому флорономенами *poppy* (англ.) та *pavot* (фр.) становить незаперечний мовознавчий та культурологічний інтерес.

Метою цієї статті є комплексний етнокультурний аналіз флорономена *мак/poppy/pavot* як національно-маркованої одиниці МКС

українців та особливості його функціонування у фразеологічних системах англійської та французької мов. Проблема вивчення флорономену *мак/porry/pavot* з точки зору етнокультурології, яка розглядається в цій статті, є актуальною з огляду на те, що в сучасній лінгвістиці велику увагу приділяють дослідженню мови у сфері її взаємозв'язків із ментальністю, культурою, історією, звичаями й традиціями народу.

Предметом дослідження стали національно-культурні особливості семантики ФО з флористичним компонентом *мак/porry/pavot*.

Об'єктом дослідження є флорономен *мак/porry/pavot* як носій етнокультурної інформації у складі стійких сполучень слів української, англійської та французької мов.

У тлумачних словниках лексема *мак* має такі значення: 1. Трав'яниста рослина з довгим стеблом і великими квітками (переважно червоного кольору), що дає кулястий плід, наповнений дрібним насінням; вирощується як лікарська та олійна культура, а також як декоративна рослина. 2. Насіння цієї рослини [2, с. 601]. Схожі визначення дають і французькі та англійські словники. Але у англійській дефініції флорономена *porry* трапляється вказівка на цю квітку як символ пам'яті про загиблих воїнів: *an artificial red porry flower worn to mark Remembrance Sunday* – «штучна квітка маку, яку носять на День пам'яті» [3, с. 145].

У різні часи у різних народів ця проста і в той же час розкішна квітка була багатогранним символом, який залежно від обставин міг мати різноманітні інтерпретації. Про мак склали легенди та міфи, його використовували у медицині та присвячували богам. «Сліпий удар» та «слабка голова» – це теж про мак, бо його концентрований запах викликає мігрень, а колір пелюсток (особливо на сонці) застигає очі.

У міфопоетичній традиції мак пов'язаний зі сном та смертю. В грецькій міфології мак є атрибутом Гіпноса, брата-близнюка смерті (Танатоса). Гіпнос за допомогою маку приносить усім солодке заспокоєння, навіть Зевсу [4, с. 170]. У древніх римлян мак втілював скорботу богині Церери за своєю дочкою Прозерпиною, яку Плутон забрав до царства мертвих. Церера ходила по землі, не маючи спокою та відпочинку, і за кожним її кроком виростала вогниста квітка. Зібравши букет маків, богиня, нарешті, засинала [5, с. 365]. Тобто можна зробити висновок, що сноподібні властивості маку були відомі вже за часів Стародавньої Греції та Риму. У стародавніх медичних рукописах згадується про те, що маковий сік використовували як напій, що занурював людину в глибокий сон під час хірургічних операцій. Тому дві макові квітки прикрашають герб Асоціації анестезіологів Великої Британії та Ірландії [6, с. 20]. Символіку сна відображено у таких французьких стійких виразах, як *pavots du sommeil, les pavots de Morphee* – (букв. *маки сну, маки Морфея*) «сон». Серед українського народу також були відомі сноподібні властивості маку, напр., як *після маківки (маку) спати, заснути* – «міцно», «сильно спати». Сон часто виступає символом смерті, тому в

багатьох українських ФО мак пов'язується зі смертю, нетривалістю людського життя: напр., *маку наївся* – «очманів»; *на мак розбити* – «вщент»; *маком сісти* – «загинути», *стерти на мак* – «знищити».

Із розповсюдженням християнства поширився мотив про те, що маки ростуть на крові розіп'ятого Ісуса Христа. Так за маком закріпилися символіка безневинно пролитої крові. Своє найяскравіше відтворення ця символіка знайшла у англійській МКС. Існувало повір'я, що на полях бою не випадково росте так багато червоних маків – це нібито кров померлих солдатів. Підставою для такого судження звичайно стало криваво-червоне забарвлення макових пелюсток. Особливо достовірно це повір'я виглядало після Першої світової війни, коли після поховання вбитих поля у Фландрії неочікувано стали червоними від маків. З точки зору ботаніки все пояснюється доволі раціонально: у стані спокою макове сім'я може пролежати в землі досить довго, але варто перекопати землю, як квітка «оживає», до того ж на таких полях зазвичай не пасуть худобу, що також сприяє розпоширенню маку. Це несподіване цвітіння підштовхнуло канадського військового лікаря Джона Маккрея в 1915 році написати вірші, що облетіли весь світ: *У полі Фландрії поміж хрестами Гойдає вітер мак рядами, Щоб знали місце, де ми є...* (пер. Наталії Безсонової).

Ці вірші міцно закріпили у свідомості людей мак та пролиту кров.

У Великій Британії мак став символом усіх полеглих у військових конфліктах воїнів. Квітка також є емблемою Британського королівського легіону – організації, яка захищає інтереси всіх, хто служив та служить у лавах британської армії. Щороку ця організація проводить благодійну акцію під назвою *Poppy Appeal* (букв. *Поклик Маків*), коли в обмін на монету в один фунт чи іншу суму ветерани дають вам кілька червоних паперових маків для кожного члена родини. Зібрані таким чином кошти йдуть на допомогу постраждалим під час війни людям. Сьогодні мак став загальносвітовим символом Дня Перемир'я (11 листопада), який у країнах Співдружності націй називають *Poppy Day* (букв. *День Маків*).

У Франції ще з часів Середньовіччя маками прикрашали церкви на день зішестя Святого Духа. «Квіти янголів», як мак називають у Провансі, під час процесії несли маленькі діти, переодягнені херувимчиками, та розкидали червоні пелюстки – далі йшов священник зі Святими дарами. Іще одне застосування: мак використовують у французьких дитячих розвагах. Діти відгинають пелюстки маку донизу та зв'язують травинкою, таким чином утворюється лялечка у червоній сукенці з круглою маковою голівкою. Зазвичай таку ляльку називають *enfant du coeur*, тобто хлопчик-служка, тому що у римо-католицькій церкві служки носять одяг червоного кольору. Також у Франції мак використовують у грі «Півничок або курочка?», де треба вгадати колір пелюсток у маковому бутоні. Білі означають курочку, а червоні – півничка. Відгадати це доволі складно, адже іноді пелюстки у бутоні бувають білими, хоча згодом усі стають однаково червоними [7, с. 367].

У французькій мові флорономен *pavot* (син. *coquelicot*) в основному представлений у ботанічній термінології: *pavot ornamental* – декоративний мак; *pavot a graines noires* – чорний перець; *pavot a opium* – опійний мак; *pavot blanc* – снодійний мак; *pavot porte-soies* – мак щетінконосний. Щодо функціонування цього флорономена у фразеологічній системі французької мови, то найбільш уживаним є стійке сполучення *comme un coquelicot* – *червоний як мак*, де щоби людини за аналогією з кольором квітки мають таке ж червоне забарвлення. Таку саму аналогію використано і в українських ФО *червоний як мак*; *почервоніти, наче мак*; *зашарітися, мов мак*.

В англійській мові флорономен *poppy* також найчастіше вживають для опису зовнішнього вигляду людини, перш за все, кольору обличчя: *(as) red as a poppy* – «червоний як мак»; *turn red as a poppy* – «зашарітися», «почервоніти як мак». Фразеологічна система англійської мови включає і такі сталі сполучення, як *tall poppy* (досл. *високий мак*) – «явно успішна людина, особливо така, якій заздять вороги», *tall poppy syndrome* (досл. *синдром високого маку*) – «тенденція до дискредитації явно успішних людей» та *cut down the tall poppies* (досл. *зрізати високі макі*) – «критикувати людей, які виділяються з натовпу», у яких відображене негативне оціночне ставлення до «вискочнів».

Проте найширший спектр символічних значень мак має в українській культурній традиції, асоціюючись в народі з безмежною плодючістю та безкінечним простором Всесвіту. Зовнішній вигляд квітки та її ознаки знайшли своє вербалізоване вираження в усній народній творчості українського народу. Про мак існує багато загадок, напр., *стебельце – шорстка дробинка, у серединці – чорна вуглинка; стоїть дуб, повен круп, шапочкою прикритий, цвяшком прибитий; стоїть півень на току у червонім ковпаку; стоїть при дорозі на одній нозі, голова мала, а в ній – тьма; стоїть тичка, на тичці – капличка, без вікон, без дверей, повна хата людей; стоїть стебло коло села, а на стеблі – сімсот і два*.

Мак оспівували у веснянках: *мак, мак, маківочка, золотая голівочка; при долині мак, при широкій мак* та в жартівливих піснях: *чоловік сіє жито, жінка каже: мак, мак, нехай так, нехай так, нехай з жита буде мак* [8, с. 787].

Мак займав важливе місце і в язичницьких релігійних обрядах наших предків. Їхній відгомін – відома українська хороводна гра «Мак», що відтворювала обряд сіяння маку чи взагалі усієї городини, її подальшого росту, визрівання та збору. Вона являла собою щось на зразок заклинання, мета якого – одержати добрий врожай. Побравшись за руки, діти ставали у коло. В середину сідала одна дівчинка, навколо неї ходили і співали: *Ой на горі мак, Під горою так; Маки ж мої, маківочки, Золотії голівочки, Станьте ви так, Як на горі мак!*

Проспівавши раз, питали у дівчинки: «Козачок, чи виорав ти мачок?». Дівчинка одмовляла: «Виорав». Тоді знову ходили навколо і співали те саме, але кожного разу питали, чи мак вже посходив, зацвів і

т. д. Дівчинка в колі, вдаючись до міміки і жестів, ілюструвала останні слова кожної строфи пісні. Коли мак потрібно було збирати, усі гуртом кидалися, трусили ту дівчинку, в вуха турчали; дівчинка пручалася, поки не розривала чийхось рук і не втікала з кола [9, с. 81].

Коли ранньою весною сіяли мак, то за звичаєм носили з собою спечені з пшеничного борошна «хрести» з маком, при цьому примовляли й співали: *Мак чистий, головистий; Головочки, як ріпочки; Молодії молодочки завивали головочки. Буде мак тут! Буде мак тут!*

Висіваючи мак, треба було почухати голову і приказати: «Щоб головки в моїм маку були такі великі, як моя голова, і щоб маку було так багато, як багацько на голові волосся» [10, с. 437]. Сіяти потрібно було у спокійну безвітряну погоду, цей факт закріпився в українській фразеології: *хоч мак (маком) сій* – «дуже тихо».

Українці споконвіків ставилися до маку як до оберега. На думку О. Братко-Кутинського, символ магічного маку на Україні є одним із найдавніших. «Макові зерна, – вказує він, – як символ безмежності зоряного світу і його астральної сили й досі зберігають своє значення. І досі мак освячують двічі на рік – на Маковея і на Спаса. Найяскравіше таке значення символу виявляється у різдвяному обряді приготування ритуальної страви – куті, де макові зернята символізують безконечну множинність зірок Всесвіту» [11, с. 38]. Мак має чарівну силу, яка захищає від усякого зла. Зокрема мак-видюк (мак, освячений на свято Маковія) бачить усі злі сили й має властивість не допускати їх до хати й на обійстя. Існує повір'я, що на обсіпане таким маком обійстя нечиста сила зможе зайти лише тоді, коли визбирає і порахує всі до одної мачини. Щоб відьма не відібрала у корови молоко, її обсіпали освяченим у церкві маком, промовляючи замовляння: «Коли цей мак збереш, тоді від моєї корови молоко відбереш» [12, с. 229].

Магічною, захисною силою наділявся мак і у весільних звичаях та обрядах. Його згадують у піснях, що супроводять шлюбні церемонії. Так, гості на весіллі співали: *Хоть роди чорний мак, Хоть не роди, Аби нам родила калина, Аби нам була весела родина.*

Весільний коровай посипали маком, щоб передати молодятam здоров'я та красу квітки [6, с. 20].

Є така прикмета, коли довго нема дощу, треба піти до кринички, посипати там маком – то буде дрібний дощ. А коли чарівниці всі разом сипнуть у криницю жменею – то буде злива [10, с. 437]. За думкою деяких дослідників, персоніфікацією маку можна вважати міфічного Макара або Макарку, до якого зверталися з проханням про дарування дощу: «Макарку, синку, вилазь з води, розлий сльози по святій землі» [13, с. 101].

Колір квітки, форма плодів, лікувальні властивості рослини знайшли відображення у відомих ФО, пов'язаних із світоглядом та традиціями наших предків [14, с. 350]. Флорономен *мак* в українській мові найчастіше пов'язаний з ідеєю молодості, краси взагалі та жіночої вроди зокрема, напр.: *гарний, як маків цвіт, гарна, як мак городній, гарна*

дівка, як маківка; цвіте, як маківка, як мак процвітає. Червоний цвіт маку був символом дівочої чистоти, його вплітали у віночки.

Мак є символом родючості та плодючості через те, що в одній маковій коробочці іноді нараховується до тридцяти тисяч насінин. Ним обсіпали «всяку новопримножену тварину», приказуючи: «Щоб було у господарстві стільки тварин, як у маківці зернин». Така плодючість маку знайшла своє відображення і у ФО, напр., *як маку, як за гріш маку – «багато», мак-маком – «часто», «густо».*

Українці використовували мак як смачну начинку до пирогів та вареників, додавали до каші. З макового сім'я робили олію, при цьому не гидували й відходами – макухою, яку теж вживали в їжу. Завдяки цьому в українській мові з'явилися такі приказки: *дурниця – з маком паляниця; горе навчить калачі з маком їсти; сім рік маку не родило, проте голоду не було; сім літ мак не родив і голоду не робив* та ФО: *дуля з маком – «зовсім нічого», з медом та маком – «облесливо (говорити)», не з маком – «важко, погано», з маком і з таким – «по різному».*

Водночас недозрілий мак дурманить голову, тому виступає символом низьких розумових здібностей людини та її недоречних вчинків: *їж, дурню, бо це (то) з маком; це мак росте (сходить) у голові; вискочити як голий з маку; висунутись як голий з маку; вихопивсь, як голий з маку; вискочити як голий козак з маку; вискочити як козак з маку; вискочити як козак Кузьма з маку; висунутись як голий козак з маку; висунутись як козак з маку.*

Часто навколишній світ, оселя зіставлялися саме з маком: *сей світ, як маків цвіт, збудуй мені світлоньку з макового цвітоньку* [15, с. 392]. Цвіт і голівка маку виступає символом родини: *нема в світі цвіту цвітішого над маківочки; нема ж і роду ріднішого над матіночки*, тут зафіксовано відгомін стародавніх часів, коли мати була головою роду, його маківкою.

Отже, традиція шанування маку виникла в Україні за давніх часів, зробивши цю тендітну квітку справжнім символом нашого народу. Флорономен *мак* у складі українських ФО виступає носієм етнокультурної специфіки та є одним із складників, у яких закодована мовна картина світу українського народу [16, с. 7]. Порівнюючи символіку флорономена *мак* з еквівалентними йому лексемами *porru* та *raivot*, ми можемо спостерігати, як і тотожність, схожість, так і часткову або повну розбіжність символічних значень, що активізуються у флорономенах досліджуваних мов. Наявність індивідуальних і загальних конотацій ФО у досліджуваних мовах пов'язана з етнокультурною специфікою та історією українського, англійського та французького народів. Як справедливо відзначає Н. Д. Петрова, подібні розбіжності у символіці однієї і тієї ж рослини зумовлені різним сприйняттям дійсності та різноманіттям етнокультур різних народів [17, с. 34]. Можна зазначити, що українська символіка флорономену *мак* є більш різноплановою, що,

мабуть, пов'язано з тим, що мак є давнім і важливим фактором творення естетичної картини світу української мовної спільноти.

Список використаної літератури

- 1. Ажнюк Б. М.** Англійська фразеологія у культурно-етнічному висвітленні / Б. М. Ажнюк. – К. : Наук. думка, 1989. – 136 с.
- 2. Словник української мови** : в 11 томах. – Том 4. – К. : Наук. думка, 1973. – 840 с.
- 3. Collins English Dictionary** : Complete and Unabridged. – 8th ed. – Glasgow : HarperCollins Publishers, 2006. – 1888 р.
- 4. Мифы** народов мира. Энциклопедия: В двух томах. – Том 2. – М. : Советская энциклопедия, 1980. – 720 с.
- 5. Мифологический словарь** / Гл. ред. Е. М. Мелетинский. – М. : Советская энциклопедия. – 1991. – 736 с.
- 6. Символы, знаки, эмблемы** : Энциклопедия / [авт.-сост. В. Э. Багдасарян, И. Б. Орлов, В. Л. Телицын]; под общ. ред. В. Л. Телицына. – М. : РИПОЛ-классик, 2005. – 494 с.
- 7. Золотницкий Н. Ф.** Цветы в легендах и преданиях / Николай Федорович Золотницкий. – М. : Экономическая газета, 2009. – 544 с.
- 8. Жартівливі пісні** (родинно-побутові) / [упорядники О. І. Дей, М. Г. Марченко, А. І. Гуменюк]. – К. : Наук. думка, 1967. – 800 с.
- 9. Горохова скриня** : Українські народні ігри: для дошкільного та молодшого шкільного віку / [упоряд. В. І. Пепа]. – К. : Веселка, 1993. – 96 с.
- 10. Войтович В. М.** Українська міфологія / В. М. Войтович – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
- 11. Братко-Кутинський О.** Символіка світобудови. / О. Братко-Кутинський // Людина і світ. – 1991.– №11. – С. 31 – 38
- 12. Українська** минушина : Ілюстрований етнографічний довідник / За редакцією А. Пономарьова. – К. : Либідь, 1994. – 256 с.
- 13. Толстой Н. И.** Заметки по славянскому язычеству. Вызывание дождя в Полесье / Н. И. и С. М. Толстые // Славянский и балканский фольклор: Генезис. Архаика. Традиции. – М. : Наука, 1978. – 268 с.
- 14. Жайворонок В. В.** Знаки української етнокультури / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
- 15. Словник української мови** / [за ред. Б. Грінченка]. – К., 1958. – Т.2. – 578 с.
- 16. Назаренко О. В.** Українська фразеологія як вираження національного менталітету : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16. «Перекладознавство» / О. В. Назаренко – Дніпропетровськ, 2001. – 18 с.
- 17. Петрова Н. Д.** Лінгво-гносеологічні основи динаміки фразеологічної номінації (на матеріалі англійської фразеології живої природи) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.16. «Перекладознавство» / Н. Д. Петрова. – К., 1996. – 55 с.

Шестаков А. О. Етнокультурні особливості флорономена «мак» та його еквівалентів в українській, англійській та французькій мовах

У статті розглянуто особливості флорономена мак та його еквівалентів в українській, англійській та французьких мовах як носія етнокультурної інформації. Також приділено особливу увагу

історичному розвитку спектра символічних значень флорономена мак з часів античної міфології до сьогодення; продемонстровано загальні та індивідуальні для кожної з мов символічні значення, які виявляються у функціонуванні флорономена мак у фразеологічних системах української, англійської та французької мов.

Ключові слова: флорономен, фразеологічна одиниця, еквівалент, національно-культурна специфіка, мовна картина світу.

Шестаков А. А. Этнокультурные особенности флорономена «мак» и его эквивалентов в украинском, английском и французском языках

В статье рассмотрены особенности функционирования флорономена мак и его эквивалентов в украинском, английском и французском языках как носителя этнокультурной информации. Особое внимание также уделено историческому развитию спектра символических значений флорономена мак со времен античной мифологии до наших дней; продемонстрированы общие и индивидуальные для каждого из языков символические значения, которые обнаруживаются в функционировании флорономена мак в фразеологических системах украинского, английского и французского языков.

Ключевые слова: флорономен, фразеологическая единица, эквивалент, национально-культурная специфика, языковая картина мира.

Shestakov A. A. Ethnocultural Peculiarities of the Phytonym «Poppy» and Its Equivalents in Ukrainian, English and French Languages

The peculiarities of functioning of phytonym poppy and its equivalents in Ukrainian, English and French languages are revealed. National and cultural interpretations of the floristic component poppy and equivalent lexemes *poppy* and *pavot* in set expressions are analyzed. Also the special attention was paid to the historical development of spectrum of the symbolical meanings of the phytonym poppy since the antiquity till nowadays. The common and individual meanings for each language which can be revealed due to the functioning of the phytonym poppy in the phraseological systems of Ukrainian, English and French languages are presented. The most peculiar national, ethnic and cultural features which are fixed in the national traditions and arts of Ukraine, England and France are revealed. The phytonym's importance is described as the basic unit of the Ukrainian phraseology. The ancient important factor which makes a great influence on the creation of the aesthetic picture of the world of Ukrainian language community is also presented here.

Key words: phytonym, phraseological unit, equivalent, national and cultural identity, language picture of the world.

Стаття надійшла до редакції 6.03.2013 р.

Прийнято до друку 30.05.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.